

УДК 82-94(092)“1939”

Ганна ВОЙТІВ

*кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу української мови
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID.org/0000-0003-1800-7844
inukr@inst-ukr.lviv.ua
DOI: 10.33402/UP.2019-12-165-193*

ПОРТРЕТ КОНКРЕТНОГО МІСЦЯ І ЧАСУ: ІЗ ЩОДЕННИКОВИХ ЗАПИСІВ 1939 РОКУ ОЛЬГИ ДОЛГУН

Подано до друку частину щоденника Ольга Долгун (Гринюк) (1914–1997), яка прожила майже усе своє свідоме життя в м. Сокалі, розташованому на півночі Львівщини на кордоні з Волинню. Здобула освіту в Сокальській учительській семінарії. Її щоденник – це своєрідний репортаж із приватного і суспільного життя у Сокалі 1939 р. на фоні великого світового здвигу – початку Другої світової війни. Перший запис зроблено 17 березня 1939 р., а останній – 17 жовтня. У цей піврічний проміжок вмістилися проголошення Карпатської України, пакт Молотова-Ріббентропа і напад гітлерівської Німеччини й Радянського Союзу на Польщу, приєднання Галичини до СРСР. Авторка виявила неабияке вміння правильно оцінювати події, визначати в них місце свого народу і своє власне. До друку подано з окремими виїмками частину щоденника від 24 серпня (інформація про підписання пакту Молотова-Ріббентропа) до початку жовтня 1939 року (перші враження авторки від нового радянського режиму).

Крім глобальних питань авторка звертає увагу на побут, суспільно-політичне життя, передвоєнні настрої населення, національно-патріотичну орієнтацію української молоді. Щоденник густо «населений» десятками імен і прізвищ сокальчан. Записки Ольги Долгун поряд з іншими зразками документів такого жанру роблять історію живою, сприяють глибшому ознайомленню сучасних українців із соціально-культурним типом галичанина напередодні та в час вибуху Другої світової війни.

Ключові слова. Ольга Долгун, Сокаль, Польща, Німеччина, Радянський Союз, окупація.

Поруч з історією офіційних фактів, документів, записок, довідок, важливої статистики, цифр, дат, рішень і вчинків сильних світу цього існує погляд на історію з огляду на окрему людину, її життя, почування, бачення. Особливо на фоні суспільно-політичних змін, а інколи й катастроф. У такому випадку набуває чималої ваги, за словами Чеслава Мілоша «портрет конкретного місця і часу»¹, створений

¹ Чеслав Мілош. Родинна Європа. Львів, 2007. С. 15.

не збоку, не з плином часу, «наживо» зсередини та ще й оком «пересічної» людини. Тому доцільною є публікація щоденникових записів Ольги Долгун.

Авторка, без сумніву, інтелігентна і талановита особа, водночас типова представниця свідомої української молоді. Вона здобула освіту в Сокальській учительській семінарії, однак в умовах перешкод греко-католикам у праці в державних школах Речі Посполитої займається невеликим магазином канцелярського приладдя, який належить її нареченому Романові Гриняку, в'язневі львівських «Бригідок», секретарює у читальні товариства «Просвіта», активно працює у «Союзи українок», організовує збори цих товариств по селах, бере участь у всіх важливих громадських заходах.

Ольга народилася 4 квітня 1914 р. у розташованому на правому березі річки Західний Буг невеликому повітовому місті Сокалі на півночі Львівщини в родині власника меблевої майстерні Миколи Долгуна, різьбяр, вихованця Львівської художньо-промислової школи, одного із засновників товариства «Просвіта» у рідному місті Добромилі, голови ремісничого товариства «Зоря» в Сокалі. В усіх починаннях його підтримувала дружина Ганна, активна членкиня «Союзу українок», освічена, шанована в місті особа. Виховані у сім'ї чотири дочки і син здобули освіту, прожили гідне життя, дотримуючись засад, сповідуваних у родині.

Щоденник розпочинається словами: «Сокаль, п'ятниця 17 березня 1939 р.». Того фатального року, який змінив хід історії, вплинув на далі континентів, держав, мільйонів людей і долю молоді галицької вчительки Ольги Долгун.

Щоденник – загальний зошит, списаний акуратним каліграфічним почерком, зберігається у родині старшого сина Ольги Олега Гринюка. До друку подаємо з окремими виїмками частину записів.

Міжвоєнний Сокаль – типове галицьке містечко, жителі якого – українці, поляки, євреї – переважно ремісники, торгівці, хлібороби, хоча не бракувало правників, учителів, духовенства, співіснували, молилися у різних храмах і ревно плекали свою ідентичність. Національно-культурне і політичне життя сокальчан-українців майстерно відображено у спогадах правника Данила Богачевського, чоловіка дочки неодноразово згаданого у щоденнику отця декана Нечая. У місті діяли товариства «Просвіта», «Рідна школа», «Бесіда», «Січ», «Союз українок», «Народна торгівля», «Сокіл», «Луг», «Пласт».

Активний діяч декількох із них Д. Богачевський згадує діяльність товариства «Січ», яке він очолював: «Членами були завязтуші січовики, дійсно ідейна молодь, а при тому і дуже добрі парафіяни нашої церкви. З тими січовиками і січовиками я робив сходини та вправи майже щодня ... Це дуже полюблялося молоді, вона дуже радо ходила на сходини і була здисциплінована»².

Серед інших спогадів опис урочистого вшанування пам'яті Івана Франка: «На приватній площі всередині міста священики відслужили молебень, опісля вирушв святочний похід чвірками чи шістками. Скільки було народу – точно ніхто не знав – обчисляли 6–8 тисяч. Похід займав 2–3 км»³. Знаменно, що «поляки із

² Богачевський Д. На возі і під возом. Торонто, 1976. С. 87.

³ Там само. С. 88.

села Поториця (під Сокалем) наміряють прийти до Сокаля та спровокувати бійку, щоб поліція могла інтервенювати та розв'язати похід»⁴. Для того, щоб уникнути провокації, члени товариства «Січ» супроводжували похід.

У другій половині 30-х років, коли максимально загострилося протистояння між урядом та українським населенням, наймасовішою політичною структурою в Сокалі стала Організація Українських Націоналістів (ОУН), діяльність якої сприяла революційно-патріотичному піднесенню серед населення. ОУН ініціювала нищення польських прапорів на державних установах, розповсюдження листівок, антипольських гасел, проводила акції проти засилля польської мови у школах, впорядковувала могили січових стрільців, організувала протести, маніфестації, саботажні акції та ін.⁵

Власне напругу моменту, національно-політичну орієнтацію свого покоління, відтворює авторка щоденника, на сторінках якого знаходимо інформацію про різноманітні суспільно-політичні заходи, за допомогою яких українці творили національний простір: традиційні процесії у Зелені Свята на могилі січових стрільців (середа, 31 травня), виступи товариства «Сокаль» (четвер, 27 квітня), загальні збори філії «Союзу українок» у Сокалі (середа, 28 червня), фестини, організовані для збору коштів на будову Народного дому (субота, 12 серпня) та ін.

Щоденник населений людьми, десятками імен, прізвищ. Влучні характеристики рідних, сусідів, сокальчан різного віку і соціального стану, майстерно виписані побутові сценки (іноді досить кумедні), показ життя родини Долгунів, детальні описи молодіжних зустрічей, прогулянок, забав допомагають реконструювати соціально-культурний тип українця-галичанина передвоєного періоду, адже невмолимий час затирає пам'ять, починаючи від 24 серпня 1939 р. з інформації про підписання пакту Молотова-Ріббентропа, і закінчуючи початком жовтня 1939 р., першими враженнями авторки від дій і порядків нового радянського режиму.

24-річна Ольга пояснює рішення вести щоденник так: «... Велика мені охота описувати свої дні-будні, як переживаю я день за днем, і старатись охопити в цих рядках письма всі радощі і смутки, бажання, мрії, що переживає душа моя». Однак її «маленький світ»: хата, родина, кохання, сусіди, знайомі, приятелі, церква, робота, квітник – усе накладається на суспільне, загальноукраїнське політичне тло, і таким чином приватний щоденник перетворюється в одне із свідчень епохи.

Зміст перших сторінок демонструє зацікавленість авторки важливими суспільно-політичними подіями, зокрема, пов'язаними із проголошенням Карпатської України: «Світові події йдуть шаленими темпами. Ще доперла вчора тішилися ми усі свободою нашого дорогого Закарпаття. Думки наші все коло Хусту і столиці Карпатської України». «Хибна політика Праги викликала трагедію Чехословацької держави. Німці 14 березня зайняли (на просьбу чехів) без труда Чехію обняли над нею протекторат, така сама доля стрінула і словаків, які так мріяли про самостійність , а удержали її всього три дні, Що ж буде з Карпатською Україною?».

⁴ Там само.

⁵ Див.: Сокальщина. Книга пам'яті України 1914–1990 / ред.: Б. Нечай. Львів, 2010. С. 49–50..

«З тривогою вижидали ми найновіших вісток з радій і часописей. І довідувались ми, що наші боряться завзято, відбивають зорганізовані мадярські війська, які трьома шляхами наступають, щоб зайняти для Мадярщини Закарпатську Україну». Наступний запис від 19 березня: «В семій годині побігла до читальні послухати авдиції, щоби дістати найновіші відомости про долю Закарпаття. І обухом вдарили в нас слова: “Румуни не приймають українців на свою територію, віддають в руки мадярам й всіх розстріляли”. Всіх нас огорнув жах, злість і безсилля».

Щоденник демонструє небайдужість людей, їхнє велике зацікавлення в усім, що відбувається у світі: «Торговий день. В склепі, в яким працюю, рух більший як звичайно. Переважно рух на часописі. Люде, які приїхали з сіл до міста, жадні вісток, купують часопис, навіть ті, які часописей ніколи не купували. Тижневики для нікого не вистарчають, всі хочуть денників». Розходяться «Новий час» і «Українські вісті». Сотка часописей вистарчає на годину (понеділок, 20 березня).

Постійне передчуття невідворотності війни не полишає ні на мить: «Вже від довшого часу в світі є сильно напнята атмосфера. Всі чекають війни і вірять, що без неї обійтись не може ... Поляки бояться німця-Гітлера. Він висуває свої претензії до Помор'я, Гданська і Шлеська» (другий день Великодня, 10 квітня). Авторка неодноразово замислюється над місцем України у прийдешній війні: «На наших землях, напевне, буде відбуватись “розгрівка між державами. О земле, українська земле! Щораз на твоїх просторах і Твоїми дітьми відбуваються ворожі бої світів. Але цим разом мусиш бути переможцем! Твої діти мусять бути переможцями!”» (четвер, 10 серпня).

З моменту підписання пакту Молотова-Ріббентропа тема війни стає у щоденнику головною. Великий інтерес викликають моменти, пов'язані з поведінкою населення, мобілізацією, починаннями української молоді.

Ольга Долгун виявляє неабияке вміння не опускати важливих деталей, майстерно передавати настрої людей, правильно оцінювати події. Можна було б вважати неоправдано пафосними деякі її патріотичні гасла, якби не те, що такий спосіб висловлюватися панував серед свідомої української молоді. Бути готовими на жертву вчили батьки, які ще пам'ятали Західно-Українську Народну Республіку, Греко-католицька церква, численні молодіжні патріотичні структури, головне – Організація Українських Націоналістів.

Підтвердженням цьому можуть слугувати записи, присвячені численним арештам молоді, розповідям про тортури у «Березі Картузькій», умовам перебування в'язнів у «Бригідках», що авторка має різноманітну інформацію від нареченого і його співкамерників.

Роман-Богдан Гринюк неодноразово зазнавав репресій. У 1929 р. його, як і всіх українців, відрахували із п'ятого класу Сокальської гімназії за антипольські учнівські виходки. Він вступив до Сокальської вчительської семінарії. Однак через переслідування змушений був завершувати навчання у Ряшівській вчительській семінарії. Через неможливість одержати посаду вчителя працював бібліотекарем у Сокальській «Просвіті», організував магазин канцелярського приладдя. 1937 р. Романа Гринюка, поряд з іншими українцями, серед них Іван Климів («Легенда») ув'язнено за організацію акції протесту проти утисків українських купців. У в'язниці він перебував три місяці.

Володимир Макар, ім'я якого згадується у щоденнику, пише, що в'язні у будні використовували час на навчання, а в неділю і свята самі відправляли Богослужіння, за «священника-служителя» був Роман Гринюк⁶. Незабаром Романа знову заарештовано і ув'язнено у «Бригідках», звідки йому вдалося вибратися після німецьких бомбардувань у вересня 1939 р.

Ольга Долгун вміщує у щоденнику листи нареченого, з яких частково довідемося про соціальний стан, побут і настрої політичних в'язнів. Настрої переважно оптимістичні, адже політично заангажована молодь була налаштована на те, що війна розв'яже руки українцям, призведе до позитивного вирішення українського питання. «Нехотячи зачула я розмову, яку проводила сільська дівчина з в'язнем через паркан і крати: – Ксенька, що у світі чувати? – Недобре. – Як недобре?! То для нас має бути добре!» (П'ятниця, 25 серпня). Ті, кого поляки мобілізували на війну «прощалися з вірою і постановою, що будуть старатися робити якнайкраще, шанувати сили, щоб використати ще й повірену їм зброю» (П'ятниця, 1 вересня). Навіть у прилученні до Радянського Союзу старалися відшукати позитивну перспективу: «А, може, добре, як будемо всі разом: большевицький устрій, хіба, довго потриває, вибухне революція і визволяться всі національності» (неділя, 17 вересня).

Однак перші тижні радянського урядування розбивають будь-які ілюзії, та й як впливає з останнього, від 17 жовтня, запису, далеко не всі представники нової влади плекали надії на повне нівелювання Галичини. Цей запис стосується розмови з комісаром Демчуком, попутником у дорозі до с. Яструбичі, куди Ольга Долгун одержала скерування до праці: «Призадумався комісар. Його поважне й симпатичне лице, здавалося, казало, що справді у них не так, як треба, що у нас краще. Він, як видно було, не вірив, чи вдасться у нас завести напевно радянську владу, яка нічим нашого народу не потрафить заманити».

Пророчі слова молодій сокальській вчительки вщували подальшу боротьбу 40-х – 80-х років, яка завершилася проголошенням незалежності Української Держави. Ольга Долгун дожила до цієї миті. Вона відійшла у вічність 6 січня 1997 р. Працювала у Сокальській середній школі № 1 (сьогодні гімназія), де Роман Гринюк у період хрущовської відлиги займав посаду директора.

Подружжя виховало чотирьох дітей: Олега, висококваліфікованого інженера-фізика, у 90-х роках заступника голови Франківської райдержадміністрації у Львові, багаторічного керівника крайової ОУН, Марію, математика, громадську діячку, викладача Сокальської гімназії, Мирона – інженера на великих хімічних підприємствах країни, дочку Галину – художника-декоратора Львівського театру опери і балету імені Соломії Крушельницької.

Сестри Ольги Гринюк: Євгенія (Гена) вчителька у рідному батьковому місті Добромилі (мати авторки цієї публікації), Марія (Маруся, Марушка) – головний бухгалтер Сокальського районного відділу освіти, Ярослав (Славця) – фармацевт у райцентрі Млинів на Рівненщині, також діждалася незалежності, за яку боровся і загинув їхній наймолодший брат Богдан (Данко), член молодіжної ОУН. Він разом з іншими випускниками Сокальської гімназії у 1943 р. «добровільно-примусово»

⁶ Макар В. Бойові друзі. Збірка спогадів з дій ОУН (1929–1945). Торонто, 1980. Т. 1. С. 226.

пішов служити до дивізії «Галичина». Проходив вишкіл у Гейделягері коло Кракова, потім під чеським містом Брно. Після втечі з табору під псевдом «Шугай» воював у лавах УПА на Закарпатті, біля міст Добромиля, Хирова, згодом став референтом СБ Самбірського надрайонного проводу ОУН. За свідченням дослідників загинув 6 березня 1952 року⁷.

Брат Романа Гринюка Степан (Стефко) також зустрів смерть у рядах УПА, а молодшу сестру Ірину (Ірусю) як члена ОУН у 1945 р. було засуджено і повернутися до Сокаля їй вдалося у 1965 р. 10 літ поневірявся у Сибіру їхній батько ветеран Галицької армії Йосип Гринюк⁸. Якщо б поіменно згадати усіх, ким населений щоденник, то постане ціла галерея портретів і доль сокальчан, об'єднаних загальною ідеєю української соборності, незалежності й боротьби задля цієї ідеї.

Записки Ольги Долгун поряд з іншими зразками літератури такого жанру роблять історію живою, цікавою і сприяють глибшому усвідомленню в сучасній Україні правди минувшини, особливо у таких її епохальних, вирішальних для людства моментів, як початок Другої світової війни.

Із щоденникових записів 1939 року Ольги Долгун

Четвер, 24 серпня 1939 року

... У вчорашнім радіовим деннику рано подано вістку, що Німеччина з ССРСР згодилась між собою на пакт неагресії і Ріббентроп виїхав літаком до Москви цей пакт підписати. Вістка ця, як бомба, заскочила всіх і всі держави. Англіїці і французи переговорювали з ССРСР вже кілька місяців і не могли домовитись, а Німець одного дня підписав! Цим занапастився великий програм демократичних держав і Польща знайшлась в дуже поганій ситуації. Німець домагається Гданська і робить плани на Поморє і Шленськ.

Передвоєнне зденервування збільшується з дня на день. в обігу гроша завважується сильно брак більйону (дрібні гроші, розмінні монети – Г.В.). Всі видають і міняють паперові гроші на дзвінку монету (монети номіналом 1, 2, 5,10 злотих у Польщі виготовляли зі срібла – Г.В.). Приспішено роблять запаси цукру, соли, нафти, палива і збіжжа. Закуповують масово полотна, матерії і інші найпотрібніші речі. Психоза ця перекидається на других.

Мене, одначе. це не жахає. Буде війна. Вона мусить бути, нам не думати інакше. Вона буде потребувати жертв, мені мого життя для Вітчизни не шкода. Коби лише ми здобули свободу, незалежність. а тут для нас думки невеселі. Чути голоси деяких громадян, що нас, мабуть, приділять до Совітів, як розберуть Польщу межи німців і ССРСР. Справді, це б виглядало на дуже некорисно. Але мені здається, що так не буде. Наш народ сам визначить собі шлях, і він буде диктувати.

⁷ Ільницький В. Референт Самбірського надрайонного проводу ОУН. *Голос з-над Бугу*. 2011. 3 червня; Шандрович З. Доля повстанця. *В боях за волю України*. Львів, 2002. С. 149–181.

⁸ Ганіткевич М. Ярослав Ганіткевич. Родовід Ганіткевичів і споріднених родин. Львів, 2006. С. 82, 87–90.

Вчора вислала я Ромкови (майбутній чоловік п. Ольги, сидів тоді у львівських Брідках «за політику» – Г.В.) поштою черевики, кілька пар скарпиток, хустки, штанцята, мило і ще кілька дрібничок. Це все, напевно, йому дуже потрібне.

У нас вдома купила Мамця вже на запас 10 кг солі і кілька кілограмів мила.

Радіо і часописи подали, що початок шкільного року 1939/40 пересунуло Міністерство освіти на кілька днів і устійнить окрегим розпорядком. А мала я їхати до Львова на шкільні закупи, а при тому перевідати справу Ромка, але тепер здержалась, бо, може, місто зшитків, книжок будемо продавати річи першої потреби, як мило, свічки. Поїду на другий тиждень.

П'ятниця, 25 серпня 1939 року

Чи є вже запаси? – питає оден другого. – Чи маєш ще паперові гроші? Буде війна. Такі й подібні запиту, чую, ставлять люде між собою. Немов тепер нема вже іншої теми до розмови. І цікаво минає день. Повиходимо на тротуар перед склепом – Іванка Ковалівна, Лена Малиновська, Ляля Закшевська і я з Марусею (і тоді дві фірми в комплеті – «Мак» і «Гринюк»), радимо над війною, немовби то від нас залежало, чи буде війна, чи не буде.

Вечором, вертаючи зі skleпу, стрінула я Гальку Заставну і п. Семенюк. Від них довідалась, що Зоня Ганіткевич і Івась Микитюк пішли до о. декана давати на оповіді. Покищо о.декана не було вдома, і вони чекають ще на нього в їдальні. Забаглось мені конче його побачити, і ми відважились втрійку зайти до середини.

При столі сиділи Заставний і Слава Рибчукова як свідки, і Зоня, і Івась. Марушка Ничай забавляла їх розмовою. Наш прихід, може, їх збентежив, а може, владував, бо ввійшли ми з гумором. Івась став на привітання і, видно було, втішився, що побачив ще одну знайому з-перед п'яти літ тюрми. Його великі сині очі були ті самі очі, які вбились мені втямку і, здавалось мені, лише по них його пізнаю. Був шупліший і трохи обсмалений, що встиг за тиждень на сонці обсмалитись, але цей сам спокійно веселий. Повели ми дальше запальну розмову. Довідалась, що і Влодко М. був разом з ним. І здоровше тримається від нього.

Тому, що о. Ничай не приходив, тіточна сестра Марушки записала всі формальности до оповідей, і передшлюбний протокол оставили на пізніше за тиждень, бо вони трохи більше як за тиждень, ще конче перед війною, хотіли побратись.

Коли вернула я додому, застала нашого Богдана. Якраз вернув він з поїзду з Бохні. День перед тим був в Кракові, але що там зачались вже сильні передвоєнні рухи, мусів чимскорше втікати до Сокаля. Ровера, якого купив йому стрійко, з собою не брав, бо могли йому по дорозі реквізувати. Привіз кілька кам'яних горшків з бохенської фабрики, альбом-касетку для Славці і Марусі і ще цукорків-чеколядок. Оповідав про свій побут в Бохні у стрійка, про те, що оглядав копальні соли разом з протигазовими схронами. Мав він що оповідати. Пригадувалась мені зараз Бохня, коли я в ній була перед кількома літами, пригадувався і Краків. Пізно ввечер цього дня полягали ми спати.

Неділя, 27 серпня 1939 року

Не пішла я на запрошений празник до Теклі до Нісмич, лиш остала вдома. В неспокійний час, казав Татко, не рипатися. Нині переревідували всіх на

Забузькому мості, хто йшов в одну чи другу сторону. Ми б, ідучи до Нісмич, мусіли перейти також таку процедуру. Атмосфера стає щораз горячіша. Нині на конях і таксівах розвозили мобілізаційні карти по селах сей час ставитись до війська. Дуже багато сокальчан подіставало також такі карти і вже повиїздили. На стації мав бути, як оповідали, великий натовп і плач. Зацікавлення світовими подіями шалено зросло. В часі радіових денників були всі при радієвих апаратах. Нехотячи зачула я розмову, яку проводила якась сільська дівчина з в'язнем через паркан і крати: «Ксенька, шо в світі чувати?» – «Недобре». – «Як недобре?! То для нас має бути добре!» і, видко, в'язні вірять в краще будуче з надходом воєнної хуртовини.

Пакунок, який вислала Ромкови, вернувся. З'їзд УНДО виніс резолюції, щоби всі українці в так важних хвилинах задержали рівновагу духа. Не піддались жадним підшептам ні версіям, які ширять чужі держави, які хочуть ужити української справи для здійснення своїх цілей, не маючи на меті для українців найменшого добра. Накликає УНДО всіх до праці на своїх ділянках. Молодь переважно нехай задержить рівновагу і зашанує свої сили на рішеннячі дні, коли потребувати їх буде Вітчизна до виборення її незалежності.

Середа, 30 серпня 1939 року

В днях цих перерішується справа миру чи війни. Щораз частіші інциденти на польсько-німецькій границі: Німеччина замкнула свої границі з Польщею, Францією, Югославією, Швецією, Голландією, Литвою. В гострій тій ситуації міняються німецький і британський уряди щодня новими нотами, пробуючи оминати ще війну. Оба, одначе, стоять вперто при своїх домаганнях. Виповідження війни може прийти кожної години. Оголошеннями, порозвішуваними в цілій Польщі, оголошено загальну мобілізацію від 20 до 40 літ, хто має білі карти мобілізаційні. Мобілізація ця починається з днем 31 серпня. Перед порозліплюваними оголошеннями стають цілі гурти людей, щоби за хвилину донести до хати відомість про мобілізацію. Вістка ця затривожила на правду цих, котрі мусіли покидати свої родинні кружки і їхати в незнане будуче.

Четвер, 31 серпня 1939 року

З цікавості була я нині рано з Марушкою на стації. Перед стацією застали ми повно фір, в стаційнім будинку і на пероні повно мужчин в молодім і середнім віку, а також багато жінок з дітьми, які прибули прощати своїх чоловіків і братів. Плакали вони і заводили. Мобілізовані, були це наші люди зі сіл, були і мазури, і ріжні поляки-інтелігенти з рангами офіцерів, підофіцерів, подхоронжих і т. п. Від'їздило також кілька осіб із української інтелігенції. Самого приїзду поїзду я не бачила, бо мусила вертати відчиняти склеп, але оповідала мені пізніше Маруся, що поїзд спізнився на п'ять квадрантів (чверть години – Г.В.), а як приїхав, то зчинився страшний рух. Маса мобілізованих входили до вагонів, а жінки зчинили такий плач і вереск, що годі було слухати. Була я нині також на візвання в справі промислового свідоцтва в уряді скарбовім. Там багатьох урядників разом з начальником покликали до війська, а ті, що позіставали, чекають тільки на візвання, і тепер їх вже робота майже не чіпається. Майже вітверто заявив мені урядник у відповіді, щоби з доплатою до свідоцтва перешварцуватися (не поспішати – Г.В.).

До склепу приходили молоді хлопці, які мали вже завтра від'їздити, і купували собі дещо на дорогу. Вони мали від'їздити і не знали, чого мають ся бити, кого боронити? Чого їх беруть, прецінь (адже – Г.В.) ними не доробляться. Завважувалась дезорієнтованість. Ануж межи німецьким військом є українські січовики, то як брат проти брата має виступати? Прощались ... з вірою і постановою, що будуть старатись робити якнайкраще, шанувати сил, щоб використати ще й повірену їм зброю. Просили за них не забувати.

Ще ввечер місяць світив ясно і ми проходжувались з Марусею. Життя корза (тут центральна вулиця – Г.В.) було таке саме, тільки, що розмови, можна було зачути, провадились часто на тему летунських налетів, мобілізації. Вечером прийшов вуйко Місько сказати, що вдалося йому охоронити коні і віз від реквізиції.

П'ятниця, 1 вересня 1939 року

Нині рано почалась війна офіційно, хоча без виповідження. Німці заатакували Польщу вздовж цілої польсько-німецької границі. В місті у нас люди бігають в споживчих крамницях, в аптеках, в крамницях з матеріями, роблять ще приспішено запаси. Цукру, товщу вже годі дістати.

Щораз кружляють нові поголоски про наступи німецьких літаків і військ на польські міста.

В мене в склепі ще більш спокійно, як ніколи. Нема артикулів першої потреби, бо кому ж потрібні тепер шкільні зшитки, олівці, косметика? А темного пакункового паперу, якого купують алярмово до заслонювання вікон перед летунськими налетами, і так вже забракло.

Від почти, бачу, запроваджують вояки військовий телефон. Кружляють вістки, зрештою, неоправдані, про загальну мобілізацію. Тепер молодь наша, видно, втішена. Підем! Прощай, Сокаль! Прощай, Олюсю! У в'язницях також не будуть сидіти, бо ходять чутки, що має польський Уряд повипускати всіх політв'язнів. Я в це менше вірю. Вже фантазія буяє, снуються плани.

Запакувала я дві валізки товару, щоби взяти його зі склепу до хати, бо все ж так безпечніше. Бо можуть коли-небудь драби (негідники – Г.В.) влетіти мені до склепу і його розібрати. Забавило мені це довше часу, і вечером вертала до хати. А вулиці як завмерли. Темний сумерк, ще не зійшов місяць, довкруги густа мокра мряка і щоби де хоч одно світло. Всі вікна щільно позатулювані, аж трохи лячно було вертати. На нашій вулиці стрінула сторожів протилетунських атак. З нашої хати ледве продиралося слабе світло через закинений на вікна коц. Як дивно. Це б мала бути війна? Мене це, признаюсь, все бавить. Війну знаю лише з оповідань, а тепер готова побачити її я сама, а ще й брати в ній участь.

Татко слухає пильно відомостей в радіо -детекторі. Ловить стації німецькі, польські і російські. Подає звідомлення: Німці бомбардували вісімнадцять польських міст вздовж польсько-німецького кордону. З німецького радія виходило б, що також атака була на Львів і Берестя н. Бугом. Подавали також, що в Східний Галичині українці не хочуть іти до війська, по селах жандармерія тягає їх силою, а в більший части їй це навіть не вдається. Мазурів (осадників – Г.В.), які є на кольоніях на наших землях, поляки умундуrowали, озброїли і вернули дальше на свої кольонії.

Субота, 2 вересня 1939 року

Вже рано повставали ми вчасно, щоби зробити деякі приготування оборони, як закладання подвійних вікон, чищення півниці і т.п. До склепу я постановила собі йти пізніше, а замикати ще перед смерком. Маруся мене в склепі виручила. Я шила для неї спідничку. Вчорашнього вечора виарештувала поліція багато українців, усіх тих, котрі коли-небудь були уже арештовані, межі іншими Івася Микитюка, за яким Зоня тільки плаче. Дальше Ганю Тимошук, Ганю Романовську, Марушку Ганіткевич, Івася Іванчука і багато, багато інших. Наразі нігде їх не вивозять, бо не мають де. Перебувають вони на поліції.

В полудне несподівано сирени і гонги подали алярм про наступаючий летунський налет (не пробний). Страх огорнув усіх. Пані Федовичева (наша льокаторка; квартирантка – Г.В.) зчинила великий крик і плач, і що вправді трудно було задержати притомність. Одначе вдоволена я була зі себе, бо майже сама я перевела останні приготування до оборони, приготовляючи кімнату на схрон, і то зовсім зрівноважено. За якийсь час алярм (тривога – Г.В.) відкликано, і всі, хто жив, був уже на воротах, могли роздивитися, як по таким страху виглядає вулиця. І тоді мене це дуже убавило, бо це виглядало дуже смішно. По полудни, може, з триста люда, – старші, молоді, мужчини і жінки – всі з лопатами прийшли на гімназійний город, копати рови-окопи. Таких ровів копається в кількох місцях міста Сокаля. Мають вони бути охороною для населення перед бомбами.

З радія і інших жерел довідалися ми, що Львів кілька разів нині бомбардували. Знищений є двірець, Городецька вулиця, Маслосоюз. В Сокалі подали алярм в пополудне, бо німецька ескадра була уже між Равою а Жовквою, але звернула потім на Львів... В неділю рано ходила до св. Причастія.

Середа, 6 вересня 1939 року

Вже шестий день тягнеться війна.

Погода така гарна, сонце ярко світить на незахмареному небі, дерева, квіти такі чудові стоять в перших днях цієї пам'ятної ще зеленої осені, що аж дивно, що там десь люди б'ються, що десятки бомбових літаків злітають над міста і сіють румовища. смерть, каліцтво. нещастя. Німець в шаленим темпі перемеріює своєю страшною зброєю польську землю, а навіть бомбардує наш Львів, Перемишль. Сотки ранених, убитих. Понищені колійові двірці, рейки, так що комунікація має великі знищення. Часописи доходять до нас через це дуже спізнено і рідко, одне радіо, що ще яко тако інформує.

У нас в місті ріжні воєнні зарядження. Приготовання на випадок бомбових чи газових налетів. Є трохи війська, але це тільки для охорони міста, і то майже самі місцеві. Більше його було по околичних селах, але і то десь від'їхало. Люде дальше ходять з лопатами до копання ровів, бо як хто не піде і не відробить 8 годин, мусить заплатити 4 злотих. Я ще не ходила, але, мабуть, за мене відробить Богдан.

По кілька разів денно алярмують сирени і гонги про налет німецьких літаків, але ще до тепер у нас жадного налету не було. На гімназійнім будинку зроблено руштовання і усталено скоростріл, щоби ним можна було зістрілити ворожий літак. З нашої хати і подвір'я дуже нам добре видно вояків на цім руштованню, котрі оглядають околицю через далековид (бінокль – Г.В.), а переважно опалюються там на сонці.

*Ольга Долгун і Роман Гринюк.
20 листопада 1939 р.*

*Шлюбна світлина батьків Ольги Долгун
Ганни Кліщ і Миколи Долгуна*

*Свято "Сокола". Друга зліва у другому ряді Євгенія Долгун,
перша справа - Марія Долгун. Сокаль, 1939 р.*

“Народна торгівля” у Сокалі. 1936 р. Друга зліва Євгенія Долгун

Ювілей ремісничого товариства “Зоря”. У центрі голова товариства Микола Долгун, батько Ольги Долгун. 1934 р.

Науки в школах поки що ще нема, подано вправді в радіо дату 11 вересня на початок року, але сумніваюся, чи вона так скоро почнетися.

Нині я цілий день в склепі. Рух невеликий. Перед полуднем добре навіть змерзла я в склепі, бо ранки і вечори холодні, а доперва пополудни доглядає до склепу сонце. Один гість, котрий вернув, як казав, в понеділок з в'язниці, переслав від Ромка поздоровлення і переказував, що Ромко дістав акт оскарження, але не дуже страшний. Розправа має бути 15 ц.м. Він здоров.

Четвер, 7.09.1939

Теперішні дні мене дуже бавлять. Все мене надзвичайно цікавить. Як дадуть сирени алярм налету, то тоді починається на вулицях чиста комедія. Повизначувані стійкові (вартові – Г.В.) з опасками на раменах вганяють вулицею, б'ють алярмово в гонг, розганяють людей за брами і до хат. Притому викрикують, скільки в них сил, вимахують руками, а Сайко, цілий комендант на нашій вулиці, то і ліскою собі при тому помагає, б'ючи кого попаде. Чисте кіно – дивитись нам на це з нашої веранди. На гімназійне руштовання вилазять також «бузьки» зі своїм скорострілом. За яких десять мінут алярм відклинають, і тоді всі вилазять хто живе на брами дивитись одні на других. Нині приїхало до Сокаля дуже багато евакованих людей з-під Кракова з пакунками, перинами будуть розміщуватись по хатах на квартирах. На стовпах на вивіски появляються щораз нові оголошення, розпорядки, люде товпляться коло них, щоби усе прочитати. Є там також про «реєстрацію кобет», «про зложеня броні», про самооборону і т. п., а крім цього, великими червоними буквами: Uwaga! szpieg podsłuchuje. Вечером ще завчасу перед семою замикають усі купці свої склепи, місто огортає неприємний сумерк. Ніде жодного світла, лише в якійсь цукорні паде зелений відблеск лампи, і часом авто заблісне на хвилю своїми зеленими або фіолетовими очима. Люде ще з призвичаєння вештаються якийсь час по корзі (стрічаються також зелені мундури). А потім зовсім життя вуличне завмирає, лиш варту повнять стійкові. Помимо воєнної хуртовини, йде від трьох тижнів робота при будові Народного Дому. Веде її некий інж. Гадзевич, заходить він часто до нас до склепу за газетою, лімонадою чи іншими речами. Досить він оригінальний. Поведінка його свобідна, жартобливий.

П'ятниця, 08 вересня 1939 року

Перед вечером з нашою Марушкою і Марушкою Калиневич були ми на будові, щоб оглянути, як поступає робота. Вийшли ми уже передовсім широким входом, а дальше провізоричними сходами на гору будинку Нар. Дому. Будинок великий, просторий, дотягнений до висоти першого поверху. До фронту на горі велика саля з вікнами до вулиці; від сторони великої салі – бетоновий балькон на льожі. Були ми також і в схроні, але в сумерку не могли його добре оглянути.

Субота, 9 вересня 1939 року

Збудив нас рано гуркіт літаків, які летіли просто з півночі на полудень. Було їх з двадцять кілька, і то польські. Стежили вони, мабуть, залізничного тору (залізниця – Г.В.), бо є це, мабуть, одна з останніх доріг, якою можна тікати ще в сторону Румунії. Німець не спиняється в своїй заборчости. Варшава вже в німецьких руках, а полякам тільки б заспівати «Тисяча валечних залишають Варшаву». Втікають на

безголов'я уряд і валечні. В полудне перший раз в Сокалі посипались з німецьких літаків бомби. Впало їх три на станцію. Одначе в будинок не вцілили, лише вибили великі ями і перевернули Кляйнові шоу. На місті дуже багато ріжнородних авт з уцікінерами з західньої, північної і середушої Польщі і то переважно – жиди. Еваковані поляки приходять купувати до skleпу найпотрібніші речі. Курсують тепер почтові авта, бо лінія залізнична перервана. Нині мали знищити бомбами зал. двірець в Белзі. На нашій вулиці тиха ворожнеча між сусідами. «То гайдамачкі – хамкі, дами українське» – зачути можна в розмові «орльонт польських». Десь то зачимось виліз Богдан Кліщ на дах, а стара Клішинська до нього: «Можебись еще хоронгевку синьо-жовту причепіл, далбись сигнал», – і такі подібні тихі договорування. Вони самі поспускали носи на квінти (похнюпитися – *Г.В.*) і ходять як потруті, тільки чують ненависть чомусь-то до українців.

Неділя, 10 вересня 1939 року

Над раном приснився мені гуркіт літака і я збудилась. На дворі став прекрасний сонячний день. Пощо лежати? Краще перейтись по саді. Сплинула думка, і вневдовзі зривала я доспілі бросквини (персики – *Г.В.*), яблука і виноград. А небо таке прекрасне, незахмарене. Але чи довго буде в нас так спокійно? На дев'яту були ми всі в церкві, я занесла ще квіти, китицю білих розквітлих айстр. В церкві всі засилали молитви за здоров'я і добру долю Україні. Аж мороз йшов по тілі зі зворушення, як співали «Боже Великий». З церкви по проході були ми знова в хаті. Я забралась до читання «Повнолітних дітей» Ірини Вільде, а Мамця ладила обід. Вже майже в полудне прийшов Ґени Дишкант тато запитатись, коли почнеться в гімназії наука. Розговорились ми довше про це, про те, і завважила я, що він добре орієнтується в теперішній ситуації і своїм типово тяжким способом все розтолковує. Казав, між іншим, що Бригідки у Львові цілком порожні, кажуть, що в'язнів везли десь через Сокаль. Перед вечером, хоч воздух був насичений порохом з дороги з причин великого руху авт, тягнуло мене конче перейтись, йти серед товпи, минатись з незнаними людьми, почутись цею масою, яка товчеться по тротуарах не знати чоґо. І я йшла, і це дало мені задоволення.

Понеділок, 11 вересня 1939 року

Вже від самого рана всі вулиці міста роїлись від ріжнородних авт, автобусів. Були це вже й утікачі з Ярославля і з Рави. Місто аж кишіло від ріжнородних лиць. Дорогою переїздили утікачі на возах і роверах. В місті забракло всюди бензини, а як хто мав, то казав платити собі потрійну ціну. Один з розпуки хотів дати авто взаміну за ровер, щоби міг на ньому втікати. Автобуси, які з конечности мусіли остати в Сокалі, ховались під дерева, дахи, щоби німецькі літаки не могли їх доглянути, бо як доглянуть, сиплять сальвою бомб. В skleпах усе дорожіє, а люде платять, щоби ще хотей щось дістати. Ми повсували все цінніше і потрібніше до півниці. З убрання зіставили наверху що найпотрібніше. В півниці знайшли льокату, крім нас, Бабця, Вуйцьо і деякий товар зі skleпу. Ще зістає журба о мої новіські меблі і меблі домові, які представляють собою немалу вартість. їх, мабуть, перенесемо до української бурси, якої будинок є солідно мурований. Там будемо також самі ховатись.

Вівторок 12 вересня 1939 року

Рано в місті трохи притихло. Утікаючі пороз'їздились даліше. В склепу вже зовсім не відчиняла. Пакували ми все в хаті і закоплювали. Перед полуднем зачало надтягати до Сокаля військо. Закватировались на Забужу, Конотопах, Завишні. Зачали захоплювати гармати, копати окопи. Пополудні налетіло три бомбовці і кинули 9 бомб. Знищили станцію штреки (залізнична колія – Г.В.), кілька вагонів з військом і бензиною. Було 30 вбитих і 40 ранених, яких відвезено до шпітала. Ми на цей час втекли до пивниць бурси. Тут схоронились, крім нас, ще лікар Вуйцікевич з жінкою і дітьми, начальникова почти і Мацієвичева з аптеки. На вечер все успокоїлось і ми вдому лягли спати.

Середа, 13 вересня 1939 року

Кілька разів перед полуднем страхали нас літаки. По домах ходили за збірною бандажів з праного білля для війська до шпіталу, бо нічого не мали приготованого. Військо, як це дочулось, то стало зовсім зневірене. Не досить, що, вже від кількох днів ніхто не подбає їм за харч, ходить голодне, не має набоїв, а ще й нема бандажів на випадок зранення. Уряд втік, наймаючи підводи чи просто форшпани (великий довгий віз – Г.В.), зставляючи на Божу волю невивіноване як слід військо. Нас огорнув трохи страх, що тут буде фронт і німці можуть знищити Сокаль зовсім так, як знищили вже багато міст своєю пекельною зброєю, перед якою трудно заховати життя, бо бомби пробивають найбільші будинки і мури. Уживають вони розривних і запальних бомб. Газових поки що не уживали. Пополудні літаки знову зневолили нас ховатись до пивниць. Доходили гуки розривних бомб і скорострілу. Здалека гуки армат. Бомби впали знову коло стації і на Бабинці коло мосту. Ганіткевичеві відтяло ноги, і він помер. Зближався, як очікували, фронт. Як тільки перелетіли літаки, зачали ми зносити постіль, убрання і солому до пивниць. Сусіди робили це саме. Розльокувались по каютках. Ми вибрали собі одну вигідну, і умістились в ній, крім нас, п. Кліщ і п-во Средовичі, разом 15 осіб. По других було теж багато народу, зносили вони там майже все своє майно. Др. Вуйцікевич з родиною і «начальнікі» уже не прийшли, вони, мабуть, втекли зі Сокаля, як багато, багато інших, які втікали на безголов'я на села або і даліше. Як тільки смеркло, втікало і військо. Підпалили на Бугові Забузький міст. Здалека чути було постійно гуки гармат і гуркотіння підвод. Але пізніше вечер був спокійний, гармати втихли, лише червоніла заграва від горючого моста. В місті мав бути крик, бо позістали вояки і безробітна голота розбивала і рабувала склепи. Ми розтаборились на солomé і поспали в пивниці, маючи коло себе запас харчу, свічок і електричних лямпочок. Вуйцьо, Богдан і Ромцьо тримали на зміну на вулиці варту. Татко з Геною і Бабця з Дзядзьом спали в хаті.

Четвер, 14 вересня 1939 року

Спалось, хочай в виїмкових обставинах, добре. Скоро день пішли ми навідатися до хати. Зварили і з'їли сніданок, оглянули склеп; був цілий. Всюди був спокій, мряка спадала на землю і заповідала погідний день. Поляки були переконані, що німці нічо українцям не зроблять і завважувалось, що більше говорять по-українські. Покищо завважувалось т. зв. «безкрулеве». Наші запеклі вороги

упали низько. Їм мусіла добре буритись кров. Але добре їм так. Мені лише в думці, як Бог дасть нам щасливо в здоровію перебути фронт, яка буде наша ситуація. Чи будем під німецьким панованнем, чи доберемось своєї свободи. Заховуємо покищо спокій, який наказує нам українська рація хвилі. Тепер нічо не можемо зорієнтуватися, де найблищий фронт. Телефонічна лінія перервана цілком. А в те, що люди переказують між собою, не завжди можна вірити. Військо таки, як кажуть, дальше на передмістях кватирується. Фронт буде в нас напевно, бо поляки хочуть німців на лінії Бугу задержати і відперти. Спалення моста уважають тепер за саботаж, бо багато поль. війська не має тепер куди перейти. Літаки кружляють щоразу. Наше таборуння в пивницях мені подобається. В нашім переділі почувалися всі як одна родина. А в другому переділі П. Томчуки і Сестри Служебниці, дальше ще і польські «сонсядки», котрі дуже перелякані і на всіх кричать, хто швиднається. Нам у себе навіть весело. Маємо часу на дискусії щодо теперішньої ситуації. Багато оповідає один уцікінер (утікач – Г.В.), поляк аж з Дембіци. Оповідав він страшні речі. Міста, куди переїздив, всі в грузах: він зневірений страшенно до уряду, який не був підготований як слід до війни. Чуючи десь по дорозі на селах про знуцання над українцями, каже, що це постигла Божа кара і поляки вже не двинуться. Пополудни кружляло над Сокалем багато літаків, які заворожили місто, вистрахуючи людей до криївок. Передвечором надсунули хмари і почав падати дощ. Ним дуже втішилися поляки, бо казали, що лише дощ може врятувати їх перед німцем. А німцєви, як на щастя, вже два тижні сприяє чудова погода. Дощ падав, і спокій огортав людей. Як тільки перестав падати, виносили свої клунки до своїх хат. Та незадовго сильний тяглий туркіт стривожив усіх. Тихий шепіт переходив з уст до уст «то певно німецькі танки», і людей огортав страх і радість рівночасно. Пішли перевірити. Не були це одначе німці, лише вози з польським військом, яке, користаючи з ночі, їхало спішно з заходу через міст в сторону на Тартаків. їхали вони довго, довго. Ми успокоїлись, тільки довго ще снули свої міркування, а відтак преспокійно заснули.

П'ятниця, 15 вересня 1939 року

Надворі хмарно – спокій. З коминів снується димок, варять газдині сніданок. Ходять сміло вулицями і на місто виходять. Що цікаве: можна купити цукру кілько хто хоче, можна дістати спирт. Малий хлопчина уцікінер з-під Дембіци (коло Тарнова) зачав оповідати, як я вийшла між гурток дітей, що говорив його тато про боротьбу поляків. Польські війська нібито мають впускати німця вглиб, віддаючи міста з малою обороною, щоби його пізніше з заходу обкружити і вибити, а пізніше зайти навіть на німецьку територію. Наші діти слухали і підсміхувалися на його оповідання, показуючи в укритті дулю. Каже мені одне на вухо: «Ага, він так думає». Перед полуднем ховали Ганіткевича Грицька, якому бомба відірвала ноги вище колін і забила на смерть. В його трумну вложили також руку одного уцікінера, який сидів з ним в часі випадку під стіжком коло стодоли, а по вибуху бомби його тіла ані Ганіткевича ніг ніяк не могли найти. До церковки привезли трумну двоє люда з родини, де священник відправив молитви похорону, а відтак відвезли лише двоє на кладовище. Ніхто не йшов за ним, бо в воздуху затуркотіли бомбовці. Летіло їх вісім, пізніше три. З церкви вертали ті, що хотіли віддати останню прислугу, перелякані,

так щоби з літака ніхто не завважив людей, додому. За хвилину заторохтіли в далині на полудневому заході розривані бомби, понеслись гуки гармати, які тривали вже безперервно кілька годин. Десь на віддалі 30 до 40 кілометрів на полудневий схід був фронт. Ми одначе нині не ховались, в нас життя йшло звичайним руслом. Відгомін гармат давав нам теми на розмову про війну. Татко оповідав нам, як виглядають гармати, шрапнелі, бомби, коли і як ними встрілюють. Оглядали ми на шкільний мапі стан найновішого фронту, про якого знали з переповідань. Мав він держатись на лінії Люблин – Львів. Коло Рави. Це, одначе, не є певне. Пополудни вийшла я з Геною подивитись на місто. Нашу увагу звернули повіривані шильди (вивіска – Г.В.) на всіх майже жидівській склепах. Вулицями, крім прохожих, ходили цивільні горожане з карабінами на плечах і білими опасками на рукаві (ще кілька днів тому міліція носила опаски червоно-білі). Горожане ці становлять горожанську сторож, до якої належать мужчини без різниці віроісповідань. Вони сторожать порядку в чолі «без панства». Склепів повідмиканих було дуже мало. На будинку староства орел був заліплений папером. Пішли ми і подивитися на міст. Коло костела св. Яна були покопані окопи. Перед в'їздом на міст поставлена велика барикада з бетонів і бальок. Сам міст цілком спалений. Виставили лише з води стовпи, які підрізувала бідота пилками і, рубаючи на кавалки, заносила до мів на паливо. Телеграфічні стовпи, обсмалені з долу, висіли високо над водою на телеграфічних дротах. Стрічаючи знайомих по дорозі, довідалися ми, що багато вже військових вернуло до мів, і то в своїх умундурованнях. Богато є поляків, і то з рангами дезертирів, які махають руками, говорять: «Вшистко пшепадло, вшистко пшепадло. Польське войсько перед немецкемі танкамі і бомбовцамі ест безсільне». В Тарнові мали німці випустити укр. політв'язнів, і багато повернуло вже до мів на села. Цікаво, що діється з львівськими в'язнями і інтернованими.

Субота, 16 вересня 1939 року

Ніч і ранок проминули спокійно. Надворі гарний сонячний день. Користаючи зі спокою, обривали ми в саду яблука і помідори і укладали на стриху в соломі. Пополудні понад Сокалем зі заходу на схід летіло 10 бомбовців і бомбардувало, мабуть, Луцьк, з тамвідси долітав голос розриваних бомб. На полудневому сході чути було канонаду. Сокальські уряди, які виїхали два дні тому зі Сокаля, повертали, бо не мали уже де втікати. Тепер хочуть привитати німців хлібом і сіллю, навіть мали вже вибрати склад делегації. Егзикутори мають збирати залеблі податки, щоби можна було ще виплатити урядникам пенсії. Пізнім вечором займались довкола вогні, творячи великі заграви.

Неділя, 17 вересня 1939 року

То горіли деякі довколичні двори і забудованя польських кольтоністів, яких, як казали, запальовали українці. До одного кольтоніста (оповідав він) прийшов жандарм з івером (рушниця – Г.В.) і, сказавши кілька слів, підпалив йому хату і пішов дальше. Нині так, як і кождої неділі, були ми в церкві. Людей було небагато, не співав хор. Перед полуднем подало німецьке і большевицьке радіо вістку, що советське войсько нині в четвєртій годині рано перейшло польську границу на цілій її довжині. Вістка ця, як громом, впала на наші голови. Були ми вправді

приголомшені на це, що Німеччина мусила чимось заплатити Советам, коли вони згодилися з ними на пакт неагресії, і потерпали ми дуже за деякі наші землі. А тепер бачимо, що так, як Закарпаттям платили Німці Мадярам за прихильність в їх заборчости, так і тепер гендлюють нашою землею. Нещасна українська земле і українській народі! Коли добудешся волі, незалежності? Чорні думки находять на голову. Возьме Сталін нас під своє панування і заведе цей чудернацький свій устрій. Понищать церкви, наші святощі і вишлють нас на Соловки... За хвилину находить інша думка. А може, добре, як будемо всі разом: большевицький устрій, хіба, довго не потриває. вибухне революція і визволяться всі національності. А може... Німець залишить нас при собі. Ще поки що не знаємо, що згодились між собою забрати Німці, а що – Совети. І думаємо – чи по ріку Буг границя, чи, може, по границі з-перед світової війни? Які дальші пляни Гітлера? Одне лише б'є в голову: зле, зле для нас. Ми дальше мусимо бути в боротьбі за свободу. Але ж... війна ще не закінчена. Німці провадять ще війну з Англією і Францією. Не можна цілком певно предвидіти її вислід, хоч, думаю, більше шансів до виграння має Німеччина. З Німеччиною стане Італія, СРСР... Війна потягнеться, певно, довший час. Німеччина жадатиме ще колоній.

Мляво і невесело тягнеться день. На полудні грають ще дальше гармати. Певно, ще Львів не здався. Оглядаю на мапі згідно німецького радія, стан фронту. Німці заняли вже Володимир і пішли на Луцк з півночі. На полудні фронт йде Львів – Броди і дальше на схід. Третя група заняла Підкарпаття над Дністром. Забралась до читання книжки «Утечі» Гезермана з воєнних часів. За хвилину вийшла подивитись на прекрасну веселку, яка появилась на небі проти ясного сонця. І заблаглось мені перейти по невеликому дощі. Вийшла я з Марусею вулицею, а щоби мати ціль проходу, пішли ми до Ірки Ганіткевич. Її стрінули ми на дорозі, йшла вона також трохи на прохід. Вона, як завважувала я, була більше перейнята війною. Питала, чи вернув уже Роман, бо Марушка, її сестра, ще також не вернула. У них вдома вже не дуже вірять в її повернення. Інтернованих вивезли були до Рави, а дальше до Ярослава, а мали ті міста, стації і поїзди дуже бомбардувати, то не знати, чи вони ще між живими. Тепер ще Ірка журиться її склепом. Не знає, що зробити з грішми, які вторгувала. Я радила купити їй шевських матеріалів, шкіри, обуви. Все ж товар тепер краще мати, як гроші, які не знати, чи за два дні будуть щось варті. З тої причини не буду також відчиняти свого склепу. Як тільки почало смеркати, Ірка нас попрощала, бо спішилась на варту коло своєї хати, щоби хто не підпалив. Вартуватиме цілу ніч. У нас в домі також вартували. Наносили ми багато води і спали в убраннях. Не можна бути безпечним, коли так часті підпали, яких dokonують якісь жовніри. Але цієї ночі падав дощ і тільки на заході далеко видніла заграва.

Понеділок, 18 вересня 1939 року

Мряка опала на землю і заповідала сонячний день. Побігла я на город і з насолодою заїдала брусковини, і виноград ще перед сніданком. Яку розкіш може дати сад! Війна на світі, а чоловік садом любується і тішиться, як мала дитина лялькою. Так, в мене це часто буває. Відчинили ми нині від кількох днів невідмиканий склеп. Запах задухи бухнув у наше лице. Склеп видався і нам (була я з Марусею) якийсь

дивний. Побули ми в ньому з півгодини і, зачинивши назад на штабу і колодку, ви-йшли на ринок. Склепи майже тоді були замкнені, не було на них шильдів. На ринку люде крутились сюди-туди. Не було що купувати. Селянок з провіантом майже не було, хоча й був понеділок. Зайшли ми до Народної Торговлі купити дещо з про-віянту, але не було того, що найпотрібніше: солі, цукру, нафти, свічок, дріжджів, кави та ін. Купили кілька речей, котрі ще були, і могли придатися. Вертали домів, убавлені тим усім, як то виглядає у війну. Я вже погодилась із тим, що совєцька армія займе Галичину і Волинь. Це має бути українська армія, як подає совєцьке радіо, йде визволити братів з-під польського знуцання. Тепер я навіть вдоволена, що українські землі злучаться разом, що шість мільйонів українців з-під польського панування прилучиться до свого материка, до тридцяти мільйонів своїх братів. Пізніше ще, може, відберемо Закарпаття, Буковину, Бессарабію – і будемо разом, а тоді вже конче буде вибороти нам незалежність. Німці, справді, нарід культур-ніший, більше можна було б від нього доброго навчитись; але що ж... Кружляло над містом дев'ять білих літаків російських і кидало летючки. Змісту летючки не знаю, бо жодна не дісталась до моїх рук. Староство і уряд гмінний рішили завтра привітати большевицьку армію. Деякі поляки, як зачуваю, ще вірять у відбудову Польщі й кидаються з криком на того, хто скаже, що війна вже скінчена. Нині по-виплачували уряди всім урядникам потрійну пенсію, цебто на три місяці наперед. Аж дивно, що Польща мала ще так багато грошей, коли рівночасно не мала за що купити бандажів і харчів для війська, яке захищало її перед ворогом. Але це вже такий плюгавий народ і прийдеться йому покутувати. Українцям не давали посад, тримали нашу молодь по тюрмах, а тепер в обличчі упадку ще горіють.

Вісторок, 19 вересня 1939 року

Від рання була я під вражінням, що день цей принесе багато несподіванок. І вже зрана дали знати деякі, що йдуть до Сокаля в'язні. І справді вернула їх одна група 15 осіб. Всіх їх має йти около 1500 в'язнів. Всі з Берестя і в'язниць коло Варшави. В тій групі, що уже вернула, був також Бандера, засуджений на доживоття в про-цесі Перацького. В'язням тим дали ми з дому кошик помідорів і буханець хліба.

В місті рух незвичайний. Є ще багато утікачів, які вертають назад під напо-ром совєцького війська, є багато вояків недобитків, які вертають помучені, босі домів. Урядники, котрі вчора ще подіставали такі великі пенсії, конче хочуть ще щось купити і вертяться по місті, хотяй склепи позамикані. Рано мали вони нагоду купити смалець 25-кілевими пачками, який перше був призначений для війська. Купують тепер також, здається, муку в паровім млині, бо багато фір з мукою їде в ріжних напрямках вулицями.

Порядку в місті пильнує тимчасова міліція з білими опасками.

Совєцьке військо ще до нас якось не приходить. Позамітала гміна, мабуть на його привитання, від довшого часу незамітані вулиці і освітило їх вечером електрич-ним світлом. Зарядження притемнювання вікон і вулиць перестало обов'язувати, запанував немов спокій.

Було нині в Німеччині відтворення Рейхстагу, на яким Гітлер виголосив дво-годинну промову, в якій сказав, що Польщі уже нема, її знищення було лише малою грою в війні, яку провадять тепер Німці з Англією.

Щось із весело-комічного на нині. Проф. Слюзор взяв нині в костелі шлюб з Барлугівною. Здурів старий. У війну старий парубок (священника син) вженився з дев'ятнадцятилітньою полькою.

Середа, 20 вересня 1939 року

Ріжні були наші думки щодо границі, доки мають Совети зайняти Галичину. Або на Буг, або по Сан. Перше здавалось мені правдоподібніше, бо якби Німці могли не задержати при собі нафти в Бориславі і Дрогобичі.

До Сокаля не завітало ще поки що ні одне, ні друге військо.

В полудневім радієвім дзенніку дістали ми відповідь на настирливе наше питання. Бугом через Львів, Стрий і дальше на полудне має йти демаркаційна лінія межі Німеччиною а Советами.

Це мені не сподобалось. Поділили нас, значить, на дві частини. Інакшої, одначе, думки була Гена Федевич, котра навіть перша ту вістку нам принесла, тішучись. Вона каже, що поїде до Варяжа і там буде в Німеччині. Її поведінка і егоїстичний спосіб думання, де лише її особа особисто могла знайти вдоволення, мене дуже вразили, і ми посперечалися. Закинули нещирість до української справи. Мені пізніше було прикро, що на голос виявила при ній свої думки, бо побачила, що вона цього не була варта. Ох, Боже, дай мені силу, щоби я більш від нині вміла, коли треба, мовчати! Вона, боячись бути під советами, таки за півгодини пішла пішки з чоловіком і матір'ю до Варяжа, де, розглянувшись, задецидує (вирішувати – Г.В.), де має остатися. Аби за Буг.

Вертають дальші групи в'язнів з ріжних в'язниць, а зі Львова ще до тепер нема жодного. Щоби їм хоч що злого не сталося, бо Львів ще дотепер борониться, і поляки можуть в'язнів згладити (знищити – Г.В.).

Перед вечером прибігла Славця сказати, що до Кооперативного Союзу приїхали автом німецькі вояки по яйця і масло для війська, яке стоїть тепер в Кристинополі. Зібралася я швиденько з мамцею – і пішли ми подивитися. Коло Союзу стояла маса народу, як на Йордан, всі були цікаві. За якийсь час виїхало авто, на яким було шість вmundурованих німців з офіцером. Мали вони зі собою машинку і карабіни. Вони піднесенням руки попрощали натовп і від'їхали. В Союзі стрінули вони багато наших людей, які вміли говорити по-німецьки і обговорювали багато питань. Між іншим, вони сказали, що то ще тільки початок великої війни. Демаркаційна лінія – це лінія тимчасова, а питання України поладнається по укінченні війни. Ми можемо бути спокійні. По заборі Польщі піде під приказ Німеччини Мадярщина, а союз зі советами на 10 літ – це тільки на папері.

Четвер, 21 вересня 1939 року

Свято Пречистої Богородиці. Уряди в місті удекоровані червоними фанами. Вулицями ходить міліція з червоними опасками. «Боже! Боже! Так то наші стшельци...» – сказав Адамко, секретар староства.

Зараз по Службі Божій в церкві пішла я з нашою Марусею, Марусею Калиневич і Славцею на стацію подивитись, які знищення поробили бомби, По дорозі стрінули ми польське військо, яке помучене і без зброї їхало військовими автами на Савчин. Стрінули також і утікачів. Вже здалека від станції бачили ми

знищення від бомб, глибоко повибивані ями, повибивані шиби в вікнах пристаційних будинків. На самій стації застали ми багато руїн. Будинок дуже знищений, повибивані вікна, в крилі, де були телефони, повалені стіни, понищені цілком урядження. Поблизький стаційний будинок, машини повалені цілком. Знищені також поблизькі вагони. Оглядали ми це все докладно довгий час і завернули в сторону домів. Попри нас переїхав на автах, мотоциклах, панцирних автах відділ німецького війська. Німецькі вояки були в зелено-синіх одягах із шоломами на головах. Лиця обгорілі, молоді вдоволено усміхнені. Ми відібрали від них дефіляду (парад – *Г.В.*). Їхали вони на стацію направляти, щоби урухомити залізничну лінію. Та за хвилю вертали вони назад, бо з міста донеслися голоси стрілів. То прийшло до сутички між червоною місцевою товпою, а поліцією, яку вона хотіла розоружити. Посипались стріли, впало чотирьох тяжко ранених. Над'їхало німецьке військо і яось залагодило конфлікт. Після них поліція мала сторожити порядок аж доки не прийде нова влада. Десь моментально позникали з урядів червоні плахти і не стало червоних опасок.

По обіді пішли ми, вся наша рідня, до Бабці зложити її в дню ім'янин ім'янинові желання. Бажали в здоровлю дожити кращих часів української державницької свободи. Бабця прийняла нас вином і закускою, і ми на свобідній гутірці перевели з годинку часу. Старші остали довше, а ми вернули до хати, бо товаришки і товариші прийшли з імениневими желаннями для нашої Марушки. Славко Й. був елегантно вбраний в чорне убрання і вишивану гарну сорочку. Помимо радісної церемонії товариство було пригноблене теперішньою ситуацією. Навіть «многая літа» не можна було голосно заспівати, щоби не виглядало воно для кого іншого. Довгий час дискутували ми над прийдешнім нашим положенням. Прийдуть часи тяжкі; обговорювали деякі деталі прийдешнього устрою, понятя. У всіх одначе були віра, що недовго прийдеться нам вибороти справжню свободу.

Нині знову були Німці в Кооперативнім Союзі за харчовими товарами. Набрали багато товару на кілька соток золотих і за нього не заплатили, кажучи, що Рус ще більше всього забере. От пощо Герман йде на наші землі. Щоби тягнути з неї соки.

В Кристинополі якійсь польський вояк з польського відділу застрілив німецького вартового. У відповідь на це німці танками знищили цілий відділ. Згинуло при тому і багато цивільних. Мало бути всіх коло 300 трупів. Німці запалили також терпентинарню (підприємство з виробництва скипидару – *Г.В.*) і жидівську частину міста.

П'ятниця, 22 вересня 1939 року

Німецьке радіо подало найповнішу демаркаційну лінію межі німецькою а совецькою армією. Біжить вона вздовж рік Ціси, Нарви, Вісли і Сяну. Совецькі війська заняли вчера Львів. Кпив собі спікер з Бресляу з тхоря Ридза Смігло, Мосціцкого і інших польських достойників, котрі втекли до Румунії і дали себе там розоружити й інтернувати, а Варшава, не знаючи про дійсний стан вокруги, ще безвиглядно борониться.

Пересунення демаркаційної лінії до Сяну сприйняла я з вдоволенням; будуть наші землі разом, хотяй ще не прилучено Лемківщини і земель на захід від Сяну.

З зацікавленням слухала я також комунікатів з Києва. Чужі і незнані були для мене осяги деяких «товаришів», як: «два оборонні значки» або «виконав працю в 140% в протязі 42 годин» і т. п. Вневдовзі прийдеться нам з тим обзнайомитися. Видимо, одначе, що там дбають за школи, бо подавалось кілька ріжнорідних факультетів в Києві, Харкові, до яких треба до 25 вересня зголошуватись о приняття.

Субота, 23 вересня 1939 року

На дворі хмарно. Вже зрана бачу, як деякі сусіди, що ніколи перед тим не бралися до роботи, самі носять воду відрами зі студні. Деякі носять з міста хліб, ярину.

Був п. Гринюк у нас – довідатися, чи не маємо яких відомостей зі Львова щодо в'язнів. Втужився він уже за сином і виглядає щодня, коли верне. Він, як і ми, сподіємося його нині – завтра з поворотом. Переїздив через Сокаль в передполудневих годинах відділ большевицького війська з десятьма танками. Умундуровання красноармейцев було подібне до польського, тільки що на шоломах і рукавах мали червоні звізди. На автах великими буквами були повиписувані слова «Україна». Це відразу з'єднувало нашу для них симпатію. Вони не цілком для нас чужі. До Володимира-Волинського мав зайти відділ, який звав себе «українським козацтвом», мав жовто-синій прапор з червоною обвідкою. Вступив він також до церкви на молитву. Може, це справді наші українці, і не дуже-то большевицьких переконань.

Панство Средевичі вернули уже з Варяжа, бо тепер аж по Сян Західна Україна. І Варяж, і Сокаль до неї належатиме. Вони, мабуть, погодилися остати під новим правлінням.

Передвечером цей сам відділ большевицького війська, що їхав передполуднем, вертав назад. Зліквідував він під Мостами партизанський відділ польських вояків, лишаючи трупів, а решту цілковито роззброюючи. Партизанка ще триває в ріжних сторонах. Але ці хоробрі не дуже то добре на тім виходять, бо німці або большевики наїздять на них танками і літаками, сиплять на них оловом згори і зі всіх сторін так, що живий ані оден не виходить. Ратують вони лише «гонор польські». До вуйця прийшло двох роззброєних вояків українців на ніч, то оповідали, як виглядають такі операції.

Неділя, 24 вересня 1939 року

Надійшов холодний осінній день. Вітер тормосить ще зеленими гілками дерев, скидає з прижовклих каштанів колючі кульки на забаву дівторі. Квіти в городі стоять затривожені, а такі гарні. Розкішні великі біло-лілові айстри, які тільки моя Мамця вмєє такі гарні виховати, великі цеглясті георгінії, дальше жовті і рожеві, промовляють своїм виглядом вже здалека. Рядочками розквітаючі білі хризантеми також звертають на себе увагу. А що зимно на дворі, що холодом віє. чи ж це спинить мене, щоби не вийти в город, не налюбоватися квітками, не нарвати їх собі цілі китиці, щоби уставити їх в флаконах на столах, на бюрку, щоби всюди були щораз свіжі квіти? І думка б'ється в голову: «він нині або завтра верне напевно». Казав Небожук, що всі уже вертають. Він сам вернув скорше і був уже нині в церкві. З Геною і Марушкою Ничай пішли ми на прохід подивитися, що діється у місті. Стрінулися ми з Решетиловою, пізніше з Лідєю Книш. Обі дуже з жахом

ставляться до большевицького правління, де знуцання над українцями велике. Решетилова каже: піде вчителькою на село, бо нам треба буде позаймати всі місця.

Перед староство наїхало три авта з червоноармійцями. Коло них збіглася товпа народу, всі хотіли на них подивитися. Я там не йшла, хочия була близько. Оповідали мені пізніше ті, що там йшли дивитись, що деякі і з тих червоноармійців говорили тільки по-російськи, деякі були українці і говорили по-українськи, а були й між ними два євреї. Всі вони вражіння доброго не зробили.

Пополудни приїхало їх більше і роззброїли поліцію, передаючи владу тимчасово місцевій червоній міліції, якої начальним був Шамбора. На стації переняли большевики також владу. Один інженер списував усе майно стаційне і казав урухомити поїзди. І тоді поїхав перший поїзд до Володимира і в противну сторону на Кристинопіль – Рава-Руську.

Десь так коло четвертої години пополудни сиділи ми усі в хаті і заїдали яблука. Мамця з Татком саме вернули з проходу на стацію і оповідали нам свої вражіння і новинки, коли прибігла Іруся Гринюківна задихана сказати, що Ромко уже є, вернув. Він такий, якби щойно вчора його бачила. До хати насходилося привітати його багато товаришів, товаришів Стефка і мачушиних багато знайомих; в хаті аж гарячо. Він цілий час повідав, а вона прибігла ту сказати. Він прийде, напевне, і тут. Я з Марусею зібралася на прохід, щоби, ним він прийде, трохи перейтися. Ми йшли, а нам що хвиля телефонували щораз то інші знайомі новинку, що Ромко вернув. Бачила я, що вони так само тим тішилися, як і я тішилась. Дальше стрінули ми його самого. Привітався він з нами і товаришками, які йшли з нами разом. Він не змінився. Цей сам Ромко, що був, як на лиці, так в руках і мові. Товаришки і Маруся так розділились, що за хвилину йшла я з ним вдвійку і ми говорили про все, що можна було в перших хвиликах по таким довгим небаченню сказати. Переходили ми коло будинку Народного дому, якого він ще ані трохи перед тим не бачив, лиш знав з листів і оповідання. Він оповідав вкортці про Львів, про увільнення в'язнів. Вневдовзі були ми уже в нас в хаті. По привітанні з моїми родичами, ріднею і вуйцьом і цьоцею, які також цікаві прийшли його побачити, оповідав він про це, що нас дуже цікавило.

Початок війни і гуки бомб привітали вони в в'язничних цілях (камера – Г.В.) з великою радістю. Дні війни йшли за днями, Львів бомбардували Німці у всіх місцях, а влада в'язнів не хотіла випустити. Доперва 19 вересня дали їм картки звільнення, видали з магазину (склад – Г.В.) їх річи (віддали йому також заручиновий перстень) і випустили в темну ніч. Опинився на волі по п'ятнадцятьох місяцях тюрми. Не знали вони тоді, де йти. Добрі люде одначе, котрі завсїгди в'язнями опікувалися, взяли їх до своїх пивниць, які хоронили перед бомбами і кулями. О. прелат Куницький жертвував на прохарчування в'язнів 2 000 золотих. Так перебули вони кілька днів. Пізніше створили самочинно міліцію для охорони Св. Юра, коли Львів 22 вересня здався Москалям.

Митрополит Андрей Шептицький погодився зі станом подій. Хай буде наразі Україна червона, але Україна, ми належимо до цілості наших земель, хай не буде в нас роздорів, погодімся з тим, як є тепер, і в ряди червоної міліції записувались поважні наші люде, щоби хоронити майно українських установ і підприємств від грабежів знахабнілої голоти, жидів і т. п.

Оповідав також, як виглядав фронт у Львові, як боронили його польські вояки, як знову німці з надзвичайним знанням терену нищили всі військові об'єкти. І так зараз першого дня війни збомбардували цілком львівське летовище, де стояло багато літаків, готових до лету, а жаден цілий не зівстав. Знищили зовсім стацію, вул. Городецьку з костелом Єлисавети, всі важніші небезпечні для них будинки, впала також бомба і в Бригідки, але нікого не забила. В місто в'їздили також танки і в свій спосіб нищили усе на дорозі, так що встоятись не було в силі. Оповідав він про все цікаво, а ми слухали. Тому одначе, що сема година вже минула, а лише до семої було дозволено ходити вулицями, мусів уже йти до дому.

Вікторок, 26 вересня 1939 року

Нині вчинили (відчинили – Г.В.) ми sklep. Я Романові побіжно представила стан skleпу, рахунки, щоби передати йому урядовання. Продавати ми дуже що не хотіли, бо ціни товарів підскочили багато вгору і не можна було точно орієнтуватися в цінах. Не знати також, чи можна буде цей товар знова набути і за які гроші. Але як sklep був вчинений, то приходили ріжні клієнти, і треба було продавати. А поприходило повно якихось незнаних польок, якихось збігів (втікачів – Г.В.) і багато червоноармійців. Купували, що попало. Через наші руки пересовувалися злоті, а також незнані ще нам досі рублі, копейкі і червінці. 1 злотий числили на 1 рубля. Як тільки зістало вже менше тих наших клієнтів, примкнули ми sklep, бо готові були продати всей товар, замінюючи його на крихкої вартості паперці. Відправляючи останніх клієнтів, замкнули ми sklep цілком і вийшли на місто. Хотіли ми купити за ті гроші щось іншого практичного, чи то з убрання, чи якого начиння, але skleпи були позамикані, а в відчинених нічого вже не можна було дістати. Стрічаючи ще по дорозі багато знайомих з бувших в'язнів, розійшлись ми на обід.

Ще не встигла я пообідати, як прийшла до мене Текля Андриєвич сказати, що в гімназії зійшлося мало не все учительство народних і середніх шкіл на якусь нараду. Зібралась я скоренько, і пішли ми там також. В Конференційній салі було зібране учительство ріжних національностей і деякі з нашої молоді, не учителі.

По півгодиннім, може, чеканню одна якась комуністка Лянгер відчинила засідання і віддала голос одному з товаришів червоноармійців, мабуть, по фаху учителів чи професорів. Товариш цей в своєму докладі познайомив усіх присутніх з совеецьким шкільництвом, з його степенями, з предметами навчання. Сказав, отже, що релігій в школі вчити не будеться. Релігія і церква – цілком приватна справа, хто хоче, може молитися, але не в школі. Не буде також в школі історії, яку вчили поляки, в якій цілком криво, тільки на їх користь була представлена історія народів. Буде лише історія людства. Школи всі будуть державні. Кожна дитина мусить обов'язково скінчити народню семоклясівку. Дальше може ходити до середньої і на університет. За навчання не платить нічо, лише може ще дістати стипендіум. Школи будуть українські, польські і єврейські. Скількість їх залежна буде від скількості населення по національностям.

Відносно цього докладу кількох учителів ставило запити і просило вияснень. Мец.Рінецький представив, в яких умовинах дотепер знаходились українські діти і українське вчительство. Як укр. діти не мали своїх українських шкіл, не мали доступу до гімназій, де на сто дітей приймамо заледви п'ять українських. Молодь

знова, якій вдалося покінчити студії, не могла дістати жадної посади на урядах, багато тому також було і безробітного вчителства. Для цієї молоді були лиш вчинені в'язниці, в яких каралось їх тисячами. Тепер, коли визволено український народ з-під гнету польського насильства, думає мец. Рінецький, що наша доля поправиться. Українським дітям – українська школа – українське вчителство. До гімназії треба перевести нові вписи, щоб могли вписатися українські діти, бо ті, що були прийняті, ще після польської мірки, і вони не мають рішати про долю гімназії.

Забрав також голос дуже влучно дир. Яцкевич, а проф. Тріска підніс оклик в честь червоної армії, тов. Леніна, Сталіна і Молотова. Присутні оплесками в долоні окликували слава!

Польське вчителство сиділо пригноблене. Як обухом, вдаряли в них слова «Західна Україна», вискази кривд, які заподіювали поляки українським дітям і українському народові. З уст комуністки Лянгер посипалися ще слова зневаг для польського уряду, який допровадив Польщу до упадку. Це все була для поляків добра порція. Учителька Тимошиківна стала з плачем, що можуть її уже розстріляти, але вона полька і по-польськи буде вчити польські діти. Цему виступови не можна було не признати патріотизму. В відповідь казали їй, що вона буде могла вчити, як схоче.

Ще довго тягнулась конференція, в якій забрало голос багато осіб, які всеціло підпорядковувались новій владі.

Виходячи з конференції, перейшли ми з гімназійного подвір'я з Романом в сад. Місяць виглядав з-за дерев і додавав чару погідному вечерови. В думках наших мінялись вражіння з перебутої перед хвилиною конференції. Буде нам свобода на нашій землі, як і полякам і євреям!? За деякий час ми забули за конференцію, бо сад і місяць на небі пригадали нам не один раз перебутий вечір разом в саді чи на лавочці на подвір'ю. А від тоді минуло вже стільки часу, так довго чекали одне на другого. Тепер стрічались так в виїмкових часах, як війна, новий устрій. Яка ж буде наша доля? Чи підемо учителювати? Чи скоро буде наше весілля і скличемо всіх своїх товаришів?

Середа, 27 вересня 1939 року

Свято Чесного Хреста. Вертають даліше гуртами наші в'язні зі всіх в'язниць. Нині, на примір, задержалися в Сокалі в'язні родом з Бережанщини, які були останньо в Березі. Сокальські громадяне брали їх до своїх хат, щоби погодувати і погріти. До Берези вивезли були усіх інтернованих перед і в перші дні війни. Вернула Ганя Романовська; решта затрималася в Угринові, не мають сили йти даліше, бо мають попідбивані гумовими батогамі ноги.

Змоторизоване військо, яке було вчера, нині рано виїхало, а вечером знова приїхало нове. Їхали вони через нашу вулицю і усталились на гімназійнім подвір'ї. Дуже приємно було оглядати світла рефлекторів з нашої веранди.

Четвер, 28 вересня 1939 року

Зараз рано пішла подивитись через город на гімназійне подвірє. Там стояли авта одне коло другого, певно, зо дві сотки. В деяких місцях стояли військові кухні, з яких коменів нісся димок; варили снідання. По вулиці крутяться червоноармейці.

Склеп вчинила на дві години і за цей час мала багато клієнтів. Один червоноармеець розговорився. Ми його питали про деякі відносини в Совітах. Він нам про все розказував: про склепи, про ціни товарів (було багато дорожчі), про плани працюючої інтелігенції, робітників і т.п. Казав, що в них усі вдоволені, дуже добре їм живеться. Працюють по 8 годин денно. Після нього – рай. В полудне виїздили червоноармейці автами на Варяж. Їхало їх і їхало безконечно багато, все змоторизоване. Вечером знова приїхала кіннота і вози зі сіном і припасами, і муніцією. Закватуриувались вони на ніч також в гімназії.

І так щодня ночами і днями переїздили військові сили сов. на захід.

В місті даліше урядує Ревком (Револуційний Комітет) з Шамборою на чолі. В їх руках вся влада міста. В магістраті урядують самі жидівки і жиди. Мала я нагоду про це переконатися, коли була в магістраті зголоситись як учительська сила.

П'ятниця, 29 вересня 1939 року

По кількох зимніших днях прийшов тепліший день, і взялись ми використати його на копання картофель. Чужих наняти було трудно, тому пішли ми усі домовики на поле і копали бараболю від самого рана до темного вечора. Робота хочай була трохи тяжка, але давала нам вдоволення. На сусідніх полях також працювали, орали, сіяли. В кількох місцях на полі димились вогні, пекли бараболю.

З дороги і міста доходив сталий гуркіт авт, возів. То їхали зі сторони Тартакова через Сокаль даліше військові авта, наладовані військом і амуніцією. Їхали також гармати, трактори. Цего – силенні маси. Все це перекидають вони даліше на захід. Коли вечер прийшли ми з поля до хати, довідалися, що подано було в радіо. Границя між Советами а Польщею під нім. протекторатом біжить на півночи так само, як попередня демаркаційна, даліше – Бугом, аж коло Кристинополя переходить Ратою через Раву до Ярослава, а даліше – вздовж Сану до його жерел і давнішої полуд. границі. На території, занятій через Червону Армію, розв'язано усі товариства.

Неділя, 1 жовтня 1939 року

Як приємно було стрінати бувших в'язнів на волі. Вернули уже всі інтерновані, всі здорові, хочай й перебули за тих кільканадцять днів побуту в Березі багато пекла і переслідувань. Повертали також позасуджувані на багато літ. Наші дівчата вже тішаться немало. Стефа Семенюк втішилась також своїм Павлом Мигалем. По Службі Божій в неділю стрічались люде зі собою по довгім небаченню. Владко Макар в часі повороту зістав пострілений в ногу і дістався до німецького шпиталю.

Передполуднем зібралось в Нар. Торговлі Українське вчителство на нараду. Був також запрошений делегат з Червоної Армії. Він представив в своїх словах, що Ч. А. прийшла визволити народи з-під польських поміщиків і капіталістів. Тепер матиме голос цей, хто хоче працювати. Бога, каже він, нема, бо, якби був Бог дійсно, то дотепер був би їх за безбожність покарав. Представляв він (червоноармеець) силу 170 мільйонного населення ССРСР, їх танки, літаки. В їх державі всі національності мають свободу, всі мають свої школи. Тут українці також свої школи будуть мати так, як на Радянській Україні. Що до навчання, то заняті, напевно, будуть усі учителі.

Присутні забирали також голос. А іменно просили, щоби українських дітей учили лише укр. учителі. На всі запити відповідав червоноармеець, що покищо

тепер військовий час і не можна буде цілком унормувати справи шкільництва, бо нема ще видрукованих підручників. Учителі най вчать самі покищо без підручників. Виступ большевицького делегата не вплинув на присутніх переконуюче і будуюче. Найгірше поділлала невіра в Бога.

З територій, зайятих Німцем: Варяжа, Кристинополя, Белза – масово втікають жиди з куфрами, клунками тут за Буг аби до советів.

Знова багато людей наших переходить звідси за Буг до Німеччини. Молодь воліє студіювати там, там все ж вільніша думка. Вечером місяць гарно світив в повні, а я з Романом розмовляли на лавочці. Думки наші спинялись на поважних справах. Обговорювали наше минуле поступовання, теперішнє, що робити в найближчих часах, і входили в край гарних думок про будучину правдивої свободи.

Війна ще не скінчена, потягнеться довше, вислід її буде напевно побідний. Поберемось по війні.

Понеділок, 2 жовтня 1939 року

Дальше деякі наші меценаси, інженери, учителі переходять за Буг, бодай на Забуже, щоби лише бути за Бугом. Переходити ще наразі можна без жадних перепусток.

Багато з нашої молоді дівчат і хлопців, а також і старшого вчительства призначувано на учительські посади на села, і вони відразу йдуть на місця. Декотрі дістали місця на німецькій стороні Буга. Я покищо ще жадного завізнання не дістала.

Середа, 4 жовтня 1939 року

Вчера до полудня копали ми в полі бараболю, аж доки не зігнав нас з поля дощ. Пополудни навідався до нас Василь Дишкант, який вернув з в'язниці.

Нині зрана заїхало до нас на подвір'я три підводи, то п. Средовичі вибралися від нас на стало до Варяжа.

З ними приїхала Марушка Ничай, бо дістала вона в Варяжі учительську посаду. Леся і Богдан Горбачевські їхали з нею також. Перед виїздом прийшли до нас попрощатися. Їхали все ж за границю. Мали ми і нині велику несподіванку. Прийшов до нас не хто інший, а Петро Башук, цей сам жвавий, рішучий, гарний хлопець, симпатія усіх. А не раз приходило на думку: чи вже коли його побачимо, бо зробили його вже вмерлим, по ньому дзвонимо, а в дійсности втік він зручно з львівської в'язниці і пропав як камінь, лиш рознеслась вістка, що втік за границю. Тепер ми бачили його здоровим, бадьорим. Хотів бачитися з Романом. Жалів він найбільше, що менше освідомлена Волинь і Полісся підпали тепер під вплив Червоної армії і це буде мати вплив на будуче.

Була також в мене Текля Андрієвич. Просила вона мене конче, щоби я їхала до неї до Нисмич, будемо разом вчити в школі, і я буду за Бугом. Я подякувала її щиро за запросини і відказала, що остаюсь на цьому боці, бо все ж коло родичів і в своєму домі краще, і тут нічо мені не грозить. Хиба як зайшла б потреба, то з радістю скористаю з її запросин, а тоді, напевно, буде мати зі мною клопіт, бо мішків з харчами годі буде мені взяти зі собою. Попращались ми щиро з вірою, що таки Буг не буде нас ділити і будемо ми мати нагоду часто зі собою бачитись.

Під впливом паніки переселювання, яка всіх огорнула, цьоця і вуйцо Кліщ разом з дітьми також рішались вже їхати на Забуже, бо там мають свою хату і поля,

але по надумі і нараді з бабцею, дзядзьом і моїми родичами рішилися остати. Зіставало лише перевезти збіжжя з забузької стодоли на цей бік. А вози з товаром на нашу сторону через міст ще впускають, а звідси там уже ні.

Мандрівка народів йде даліше. Міняють люде між собою мастки. Дають доми в Сокалі за доми в Варяжі, Белзі. Жидів до Сокаля наїхало вже так багато, що аж страх здіймає. Як обчислюють, є вже їх 12 тисяч. Але вони, мабуть, усі тут не остануть, будуть їхати даліше. В Советах є для них осібна республіка.

Субота, 7 жовтня 1939 року

Вулицями перегоняють червоноармійці стада корів, свиней, все це забрано по дворах. Деякі штуки ріжуть на місці і прохарчовують ними армію.

В польському новому костелі зробили склад на бельки і вовняні матеріали. Деякі авта, наладовані матеріями, від'їздять кудись. Все це, кажуть, пишуть поміщицьке добро, дарма що були між дідичами такі, як Журговський, що хотіли упромисловити околицю і дати хліб людям. Нема що, маємо до діла з культурним народом!

Чекаю з дня на день, коли дістану яке місце на учительську посаду, хочай сама навіть не знаю, чи було би краще поїхати на село, чи остати в місті і дістати яке заняття в союзі чи якомусь уряді. Роман припильновує справи, і він також хотів би дістати заняття, тільки рішитись – місто чи село? В місті вигідніше, в селі спокійніше, а ще для такого, що недавно вернув з в'язниці...

Вже маємо для себе два села. Для мене Яструбичі, для нього Поздимир. Ще тільки мають підписати для нас декрети.

Він, я бачу, ще не рішений. Впливає на це теперішній вогнений стан, границя, коли так багато людей переходить на другий бік, коли молодь – товариші Бригідок перемешкують по сусідних селах на німецькій стороні, бо наших людей, як кажуть, у Львові арештують. Так, арештують, і українці Богу Духа винні покидають свої місця замешкання і свій доробок на українській землі і мусять йти на скитальщину, бо в Західній Україні, яку визволила Червона Армія з-під ярма, нема для її синів і доньок українських свободи. Їх чекають переслідування, дарма, що вони панами цієї землі. Боже! Боже! Коли до нас буде Великдень? Ми в нього віримо. Ми його збудуємо при Твоїй допомозі. А ми поки що йдемо працювати на село вчити українські діти і залишитись поки треба, поки прийде хвиля святого наказу.

Так, ми остаємо на своїй освяченій вже стільки разів кров'ю землі...

REFERENCES

- Bohachevskyi, D. (1976). Na vozi i pid vozom. Toronto [in Ukrainian].
- Hanitkevych, M. (2006). Yaroslav Hanitkevych. *Rodovid Hanitkevychiv i sporidnennykh rodyn*. Lviv, 82, 87–90 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V. (2011, Cherven 3). Referent Sambirskoho nadraionnoho provodu OUN. *Holos z-nad Buhu* [in Ukrainian].
- Makar, V. (1980). Boiovi druzi. Zbirka spohadiv z dii OUN (1929–1945). (Vol. 1). Toronto [in Ukrainian].
- Milosh, Cheslav. (2007). Rodynna Yevropa. Lviv [in Ukrainian].

Nechai, B. (Ed.). (2010). Sokalshchyna. Knyha pamiati Ukrainy 1914–1990. Lviv [in Ukrainian].

Shandrovych, Z. (2002). Dolia povstantsia. *V boiakh za voliu Ukrainy*. Lviv, 149–181 [in Ukrainian].